INTERNATIONAL JOURNAL OF STATISTICAL ANALYSIS

ISSN: 2690-2265
ACCEPTED: 15.11.2026
PUBLISHED: 16.11.2026

MODERN METHODOLOGY FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF TAX AUDIT AND DIRECTIONS FOR ITS IMPROVEMENT

Axmedov Kamron Shermatboy o‘g‘li

Master’s Student, Banking and Finance Academy

ABSTRACT

This article examines existing approaches to assessing tax control effectiveness, their methodological potential, and practical limitations. The transformation of tax administration in the digital economy demonstrates that evaluating control performance solely through additional tax revenue collected or the number of inspections conducted is insufficient. Accordingly, the study develops a comprehensive assessment approach based on three dimensions: fiscal performance, resource-use efficiency, and institutional sustainability. International practices, particularly the OECD approaches and the Tax Administration Diagnostic Assessment Tool (**TADAT**), are reviewed to identify opportunities for adaptation to the tax administration system of Uzbekistan. The study proposes a three-dimensional conceptual model for evaluating tax control effectiveness. The model integrates revenue stability, administrative costs, voluntary tax compliance, tax dispute resolution, and institutional transparency into a unified assessment framework. The proposed approach is intended to provide a more balanced understanding of tax control performance and support evidence-based managerial decision-making.

Keywords

tax control, tax administration, performance assessment, fiscal effectiveness, tax compliance risk, digital control, voluntary compliance, institutional efficiency.

SOLIQ NAZORATI SAMARADORLIGINI BAHOLASHNING ZAMONAVIY METODIKASI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Axmedov Kamron Shermatboy o‘g‘li

Bank-Moliya Akademiyasi magistranti

ANNOTATSIYA

https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

INTERNATIONAL JOURNAL OF STATISTICAL ANALYSIS
ISSN: 2690-2265
ACCEPTED: 15.11.2026
PUBLISHED: 16.11.2026

Ushbu maqolada soliq nazorati samaradorligini baholashning mavjud yondashuvlari, ularning metodologik imkoniyatlari va amaliyotda yuzaga keladigan cheklovlar tadqiq etilgan. Raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq ma’murchiligi faoliyatining mazmuni o‘zgarib borayotgani nazorat natijalarini faqat undirilgan soliq summasi yoki o‘tkazilgan tekshiruvlar soni bilan baholash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, maqolada soliq nazorati samaradorligini fiskal natijadorlik, resurslardan foydalanish samaradorligi hamda institutsional barqarorlik mezonlari asosida kompleks baholash yondashuvi ishlab chiqilgan. OECD va TADAT metodologiyalari o‘rganilib, ularni O‘zbekiston soliq ma’murchiligi amaliyotiga moslashtirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida soliq nazorati samaradorligini baholashning uch o‘lchovli konseptual modeli taklif etilgan. Model soliq tushumlari barqarorligi, nazorat xarajatlari, soliq to‘lovchilarning ixtiyoriy rioya qilish darajasi, nizolarni hal etish va ma’muriy shaffoflik kabi omillarni yagona baholash tizimida birlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: soliq nazorati, soliq ma’murchiligi, samaradorlikni baholash, fiskal natijadorlik, soliq xavfi, raqamli nazorat, soliq intizomi, institutsional samaradorlik.

Soliq tizimining samarali faoliyat yuritishi davlat moliyaviy barqarorligini ta’minlash bilan bir qatorda, iqtisodiy faoliyat subyektlari o‘rtasidagi munosabatlarning qonuniy va shaffof shakllanishiga ham xizmat qiladi. Davlat budjeti daromadlarining barqarorligi ko‘p jihatdan soliqlarni hisoblash va undirish mexanizmlarining qay darajada samarali tashkil etilganiga bog‘liq. Biroq soliq tushumlarining ko‘payishi har doim ham soliq nazorati sifat jihatidan yaxshilanganini anglatmaydi. Chunki tushumlar dinamikasiga iqtisodiy o‘sish, soliq stavkalari, soliq bazasining kengayishi, narxlar o‘zgarishi va boshqa makroiqtisodiy omillar ham ta’sir ko‘rsatadi.

Aynan shu holat soliq nazorati samaradorligini baholashda bir tomonlama yondashuvdan voz kechish zaruratini yuzaga keltiradi. Nazorat faoliyati natijalarini baholashda nafaqat fiskal ko‘rsatkichlar, balki nazorat tadbirlariga sarflangan

https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

ISSN: 2690-2265
ACCEPTED: 15.11.2026
PUBLISHED: 16.11.2026

resurslar, aniqlangan xavflarning oldini olish darajasi va soliq to‘lovchilarning qonunchilikka ixtiyoriy rioya qilish holati ham hisobga olinishi lozim.

So‘nggi yillarda soliq ma’murchiligida raqamli texnologiyalar, elektron hisobotlar, ma’lumotlar bazalarini integratsiyalash va avtomatlashtirilgan tahlil vositalaridan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. OECD soliq ma’murchiligi bo‘yicha qiyosiy sharhida ma’lumotlar tahlili va raqamli yechimlar soliq to‘lovchilarning rioya etish xatti-harakatlarini yaxshiroq tushunish hamda nazorat resurslarini maqsadli yo‘naltirish uchun muhimligini ta’kidlaydi (OECD, 2024).

O‘zbekiston Respublikasida ham soliq ma’murchiligini modernizatsiya qilish, soliq xavflarini boshqarish va soliq to‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish bo‘yicha islohotlar amalga oshirilmoqda. Xalqaro valyuta jamg‘armasining O‘zbekiston bo‘yicha 2025-yilgi hisobotida soliq ma’murchiligi salohiyatini, xavflarni tahlil qilish va soliq auditi dasturlarini yanada rivojlantirish masalalari muhokama qilingan (IMF, 2025).

Ushbu maqolaning maqsadi soliq nazorati samaradorligini baholashning mavjud metodologik yondashuvlarini tahlil qilish, ularning cheklovlarini aniqlash va fiskal, iqtisodiy hamda institutsional mezonlarni birlashtiruvchi takomillashtirilgan baholash modelini ishlab chiqishdan iborat.

Soliq ma’murchiligi samaradorligini baholash masalasi xalqaro iqtisodiy tadqiqotlarda keng o‘rganilgan. Ushbu yo‘nalishdagi institutsional yondashuvlarda soliq nazoratining vazifasi faqat soliqlarni undirish bilan cheklanmay, soliq to‘lovchilarning qonunchilikka rioya qilish darajasini oshirish va davlat hamda soliq to‘lovchi o‘rtasidagi munosabatlarda ishonchni mustahkamlash bilan bog‘liq holda talqin qilinadi.

OECDning Tax Administration 2024 hisobotida soliq organlari faoliyatida raqamli texnologiyalar, ma’lumotlar tahlili va avtomatlashtirilgan jarayonlarning o‘rni qiyosiy ma’lumotlar asosida yoritilgan. Hisobot soliq ma’murchiligi samaradorligini baholashda faqat tushum ko‘rsatkichlariga emas, balki xizmatlar,

https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

ISSN: 2690-2265
ACCEPTED: 15.11.2026
PUBLISHED: 16.11.2026

rioya qilishni qo‘llab-quvvatlash va xavflarni boshqarish jarayonlariga ham e’tibor qaratadi (OECD, 2024).

TADAT (***Tax Administration Diagnostic Assessment Tool***) metodologiyasi soliq ma’murchiligi faoliyatini tizimli diagnostika qilishga mo‘ljallangan. Unda soliq to‘lovchilar bazasi yaxlitligi, xavflarni boshqarish, ixtiyoriy rioya qilishni qo‘llab-quvvatlash, deklaratsiyalarni topshirish va soliqlarni to‘lash, nizolarni hal etish hamda hisobdorlik kabi natija yo‘nalishlari baholanadi (TADAT, 2019). Ushbu yondashuv soliq ma’murchiligini faqat fiskal natijalar bilan cheklamasdan, uning tashkiliy va institutsional jihatlarini ham qamrab olishi bilan ahamiyatlidir.

Xalqaro valyuta jamg‘armasining O‘zbekiston bo‘yicha 2025-yilgi hisobotida soliq ma’murchiligi samaradorligini oshirish, xavflarni boshqarish va soliq siyosati hamda ma’murchilik salohiyatini mustahkamlash masalalari ko‘rib chiqilgan (IMF, 2025). Bu yondashuv milliy sharoitda soliq nazoratini baholash mezonlarini qayta ko‘rib chiqish zaruratini ko‘rsatadi.

Mavjud yondashuvlarni umumlashtirish shuni ko‘rsatadiki, xalqaro metodologiyalar muhim nazariy va amaliy asos yaratadi. Biroq ularni milliy sharoitga moslashtirishda mamlakatning soliq tuzilmasi, iqtisodiy faollik darajasi, ma’lumotlar infratuzilmasi va institutsional xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, ilmiy umumlashtirish, indikatorli baholash va konseptual modellashtirish usullaridan foydalanildi. Metodologik asos soliq nazorati samaradorligini uchta o‘zaro bog‘liq o‘lchov orqali baholash g‘oyasiga tayanadi:

- ✓ fiskal natijadorlik,
- ✓ resurslardan foydalanish samaradorligi
- ✓ va institutsional samaradorlik.

Fiskal natijadorlik budjet daromadlari, soliq qarzdorligi va soliq tafovutlari dinamikasini; resurs samaradorligi nazorat xarajatlari, mehnat unumdorligi va raqamli vositalardan foydalanishni; institutsional samaradorlik esa ixtiyoriy rioya qilish, shaffoflik va nizolarni hal etish sifatini qamrab oladi.

https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

INTERNATIONAL JOURNAL OF STATISTICAL ANALYSIS
ISSN: 2690-2265
ACCEPTED: 15.11.2026
PUBLISHED: 16.11.2026

1-jadval

Soliq nazorati samaradorligini baholashning asosiy o‘lchovlari

Baholash o‘lchovi	Asosiy indikatorlar	Mazmuni
Fiskal natijadorlik	Soliq tushumlari barqarorligi; soliq qarzdorligi dinamikasi; soliq tafovuti	Budjet daromadlariga ta’sir
Resurs samaradorligi	Nazorat xarajatlari; natija-xarajat nisbati; avtomatlashtirish darajasi	Resurslardan oqilona foydalanish
Institutsional samaradorlik	Ixtiyoriy rioya qilish; nizolarni hal etish muddati; shaffoflik	Ishonch va qonuniylik muhiti

Manba: muallif tomonidan OECD (2024) va TADAT (2019) yondashuvlari asosida ishlab chiqilgan.

Taklif etilayotgan modelning umumiy matematik ifodasi quyidagicha:

$$S = \alpha F + \beta R + \gamma I, \qquad \alpha + \beta + \gamma = 1$$

Bu yerda **S** – *soliq nazorati samaradorligining integral ko‘rsatkichi*; **F** – *fiskal natijadorlik indeksi*; **R** – *resurslardan foydalanish samaradorligi indeksi*; **I** – *institutsional samaradorlik indeksi*; **α, β, γ** – *tegishli o‘lchovlarning vazn koeffitsientlari*. Vaznlarni belgilashda ekspert baholash, statistik tahlil yoki kombinatsiyalashgan usuldan foydalanish mumkin. Empirik asoslanmagan vaznlarni qat’iy qiymat sifatida qabul qilish tavsiya etilmaydi.

Ko‘rsatkichlarni normallashtirishda turli o‘lchov birliklarini yagona shkalaga keltirish talab etiladi. Ijobiy yo‘nalishdagi ko‘rsatkichlar uchun $X' = (X - Xmin)/(Xmax - Xmin)$, salbiy yo‘nalishdagi ko‘rsatkichlar uchun esa $X' = (Xmax - X)/(Xmax - Xmin)$ formulalaridan foydalanish mumkin.

Soliq nazorati natijalarini baholash amaliyotida ko‘pincha tekshiruvlar natijasida aniqlangan qo‘shimcha to‘lovlar, undirilgan qarzdorlik va budjetga tushgan

https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

ISSN: 2690-2265
ACCEPTED: 15.11.2026
PUBLISHED: 16.11.2026

mablag‘lar asosiy mezon sifatida qo‘llanadi. Ushbu ko‘rsatkichlar nazoratning fiskal natijasini ifodalashi bilan ahamiyatli, biroq ular umumiy samaradorlikni to‘liq tavsiflamaydi.

Masalan, tekshiruvlar natijasida qo‘shimcha hisoblangan mablag‘larning ortishi nazorat organlarining tahliliy salohiyati oshganini ham, soliq qonunchiligiga rioya qilmaslik holatlari ko‘payganini ham anglatishi mumkin. Shu sababli mazkur ko‘rsatkichni mustaqil samaradorlik mezoni sifatida qabul qilish noto‘g‘ri xulosalarga olib kelishi ehtimoli mavjud.

Tekshiruvlar sonining ko‘payishi ham nazorat sifatining oshganini anglatmaydi. Xavflarni oldindan aniqlash va profilaktik mexanizmlar samarali ishlaydigan tizimda ayrim nazorat tadbirlariga ehtiyoj kamayishi mumkin. Demak, baholashda natija, xarajat va institutsional ta’sir o‘rtasidagi munosabatni aniqlash muhimdir.

Fiskal natijadorlik soliq nazoratining davlat budjeti daromadlarini shakllantirishga qo‘shgan hissasini ifodalaydi. Bunda umumiy soliq tushumlaridan tashqari, soliq qarzdorligining o‘zgarishi, soliq bazasining qamrab olinishi va soliq tafovutlarining qisqarishi ham tahlil qilinishi lozim.

Soliq tafovuti qonunchilikka to‘liq rioya qilingan sharoitda undirilishi mumkin bo‘lgan soliq summasi bilan amalda undirilgan summa o‘rtasidagi farqni ifodalaydi. Mazkur ko‘rsatkich soliq bazasining to‘liq qamrab olinmagan qismlarini aniqlash va nazorat resurslarini maqsadli yo‘naltirish uchun muhim axborot manbai bo‘lishi mumkin (OECD, 2004).

Soliq nazoratining iqtisodiy samaradorligi erishilgan natijalar bilan ushbu natijalarga sarflangan resurslar o‘rtasidagi nisbat orqali aniqlanadi. Nazorat organlari faoliyatida inson resurslari, axborot texnologiyalari, ma’lumotlarni qayta ishlash va tekshiruvlarni tashkil etish xarajatlari mavjud.

Shu sababli bir nazorat tadbiriga sarflangan o‘rtacha xarajat, kameral nazorat orqali aniqlangan tafovutlarni bartaraf etish xarajatlari va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlarining natijadorligi qiyoslanishi mumkin. OECD (2024) soliq ma’murchiligida

https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

ISSN: 2690-2265
ACCEPTED: 15.11.2026
PUBLISHED: 16.11.2026

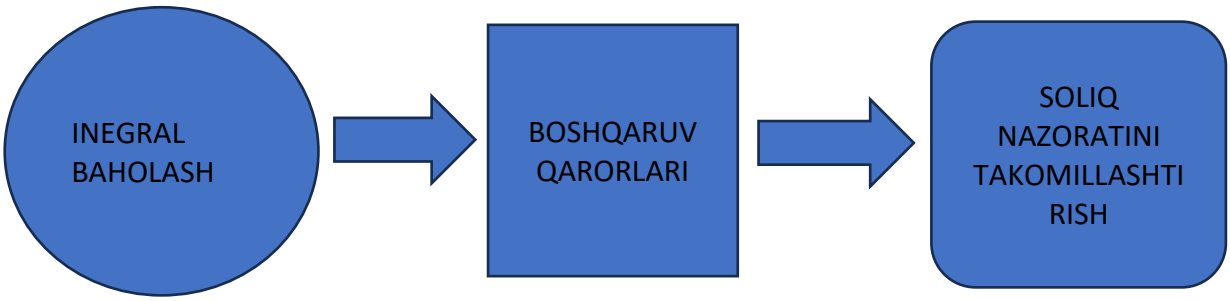
ma’lumotlar tahlili va raqamli vositalardan foydalanish amaliyotini soliq organlari faoliyatining muhim yo‘nalishi sifatida ko‘rsatadi.

Biroq texnologiyalarni joriy etishning o‘zi samaradorlikni kafolatlamaydi. Ma’lumotlar sifati, algoritmlarning aniqligi, xodimlar malakasi va avtomatlashtirilgan qarorlar ustidan inson nazoratining mavjudligi ham muhim ahamiyatga ega.

Institutsional samaradorlik davlat soliq organlari va soliq to‘lovchilar o‘rtasidagi munosabatlarning sifati, qonuniyligi va shaffofligini ifodalaydi. Soliq to‘lovchilarning qonunchilikka ixtiyoriy rioya qilishi samarali soliq ma’murchiligining muhim natijalaridan biridir.

Bunda soliq to‘lovchilarga o‘z majburiyatlarini bajarish uchun qulay sharoit yaratish, tushunarli axborot taqdim etish va yuzaga keladigan muammolarni tezkor hal qilish muhim rol o‘ynaydi. TADAT metodologiyasida ixtiyoriy rioya qilishni qo‘llab-quvvatlash, soliq nizolarini hal etish va hisobdorlik alohida baholash yo‘nalishlari sifatida qaraladi (TADAT, 2019).

FISKAL NATIJADORLIK	RESURS SAMARADORLIGI	INSTITUTSIONAL SAMARADORLIK
Soliq tushumlari	Nazorat xarajatlari	Ixtiyoriy rioya qilish
Soliq tafovuti	Avtomatlashtirish	Shaffoflik
Qarzdorlik dinamikasi	Mehnat unumdorligi	Nizolarni hal etish
Budjetga ta’sir	Tejamkorlik	Ishonch va qonuniylik

1-rasm. Soliq nazorati samaradorligini kompleks baholash modeli. Manba: muallif ishlanmasi.

Modelning amaliy ishlash mexanizmi to‘rt bosqichga asoslanadi.

https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

ISSN: 2690-2265
ACCEPTED: 15.11.2026
PUBLISHED: 16.11.2026

- Birinchi bosqichda fiskal, resurs va institutsional ko‘rsatkichlar bo‘yicha ma’lumotlar yig‘iladi.
- Ikkinchi bosqichda ko‘rsatkichlar normallashtiriladi va vazn koeffitsientlari aniqlanadi.
- Uchinchi bosqichda integral ko‘rsatkich hisoblanib, tarkibiy qismlar o‘zaro qiyoslanadi.
- To‘rtinchi bosqichda natijalardan kelib chiqib, muammoli yo‘nalishlar aniqlanadi va boshqaruv qarorlari ishlab chiqiladi.

Modelning muhim xususiyati shundaki, integral ko‘rsatkich yakuniy baho berish bilan cheklanmaydi. Uning tarkibiy qismlari bo‘yicha tahlil o‘tkazish orqali samaradorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan omillarni aniqlash mumkin.

O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksida soliq nazoratining huquqiy asoslari va shakllari belgilangan. Xususan, 136-moddada soliq nazorati soliq tekshiruvlari va soliq monitoringi shaklida amalga oshirilishi nazarda tutilgan (O‘zbekiston Respublikasi, 2019, 136-modda).

Mavjud huquqiy va tashkiliy asoslar taklif etilayotgan modelni milliy soliq ma’murchiligiga moslashtirish uchun imkoniyat yaratadi. Buning uchun soliq nazorati natijalariga oid ma’lumotlarni yagona analitik tizimda umumlashtirish, nazorat xarajatlari va natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni baholash hamda soliq to‘lovchilarning ixtiyoriy rioya qilish darajasini muntazam o‘rganish zarur.

Modelni joriy etishdan oldin indikatorlar ta’rifi, ma’lumot manbalari, hisoblash davriyligi va vazn koeffitsientlarini aniqlash bo‘yicha uslubiy qo‘llanma ishlab chiqilishi lozim. Dastlab pilot hudud yoki soliq to‘lovchilar guruhi doirasida sinovdan o‘tkazish, keyin esa natijalarga qarab kengaytirish maqsadga muvofiq.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi soliq nazorati samaradorligini baholashda fiskal natijalar bilan cheklanib qolmaydigan, resurslardan foydalanish va institutsional natijalarni ham qamrab oluvchi uch o‘lchovli konseptual yondashuv ishlab chiqilganida namoyon bo‘ladi.

https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

ISSN: 2690-2265
ACCEPTED: 15.11.2026
PUBLISHED: 16.11.2026

Taklif etilgan yondashuv soliq nazorati samaradorligining alohida mezonlarini o‘zaro bog‘liq tizimga birlashtiradi, fiskal va institutsional omillarni birgalikda tahlil qilish imkonini beradi hamda integral baholash mexanizmining matematik ifodasini taklif etadi.

Amaliy jihatdan modelni soliq organlarining ichki monitoring tizimida, hududlar kesimida qiyosiy tahlil o‘tkazishda va soliq ma’murchiligi islohotlari natijalarini baholashda qo‘llash mumkin. Shu bilan birga, uning amaliy samaradorligini tasdiqlash uchun real statistik ma’lumotlar asosida sinovdan o‘tkazish, vazn koeffitsientlarini empirik aniqlash va natijalarni xalqaro mezonlar bilan qiyoslash talab etiladi.

O‘tkazilgan tahlil soliq nazorati samaradorligini baholashda an’anaviy fiskal ko‘rsatkichlarning o‘zi yetarli emasligini ko‘rsatadi. Soliq tushumlarining o‘sishi, tekshiruvlar soni yoki qo‘shimcha hisoblangan soliqlar miqdori nazorat faoliyatining ayrim jihatlarini ifodalasa-da, uning iqtisodiy va institutsional samaradorligini to‘liq ochib bera olmaydi.

Xalqaro tajriba, xususan, OECD va TADAT yondashuvlari soliq ma’murchiligi natijalarini kompleks baholash, soliq xavflarini boshqarish va ixtiyoriy rioya qilishni rag‘batlantirish muhimligini ko‘rsatadi. Shu asosda quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Soliq nazorati samaradorligini baholashda fiskal natijadorlik, resurslardan foydalanish samaradorligi va institutsional samaradorlikni birlashtiruvchi uch o‘lchovli modeldan foydalanish maqsadga muvofiq.

2. Soliq tafovutlarini baholash mexanizmini rivojlantirish zarur. Bu soliq bazasining to‘liq qamrab olinmagan qismlarini aniqlash va nazorat tadbirlarini aniq yo‘nalishlarga qaratish imkonini beradi.

3. Nazorat tadbirlarining natijadorligini ularga sarflangan resurslar bilan bog‘liq holda baholash lozim. Bunda avtomatlashtirilgan nazorat vositalarining iqtisodiy samarasi ham hisobga olinishi kerak.

https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

ISSN: 2690-2265
ACCEPTED: 15.11.2026
PUBLISHED: 16.11.2026

4. Soliq to‘lovchilarning ixtiyoriy rioya qilish darajasini baholash, soliq xizmatlari sifati va nizolarni hal etish samaradorligini monitoring qilish tizimini takomillashtirish zarur.

5. Taklif etilayotgan integral modelni dastlab pilot tartibda qo‘llash, natijalarni tahlil qilish va shundan keyingina kengroq amaliyotga tatbiq etish tavsiya etiladi.

Umuman olganda, soliq nazorati samaradorligini baholashning takomillashtirilgan metodikasi davlat soliq ma’murchiligida natijadorlik, iqtisodiy tejamkorlik va institutsional ishonch o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga xizmat qilishi mumkin. Bunday yondashuv nazorat organlari faoliyatini faqat fiskal natijalar bilan emas, balki ularning iqtisodiy va institutsional ta’siri bilan ham baholash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. International Monetary Fund. (2025). Republic of Uzbekistan: 2025 Article IV Consultation-Press release; and staff report. IMF Country Report No. 25/143. Washington, DC: International Monetary Fund.

2. OECD. (2004). Compliance risk management: Managing and improving tax compliance. Paris: OECD.

3. OECD. (2016). Advanced analytics for better tax administration: Putting data to work. Paris: OECD Publishing.

4. OECD. (2024). Tax administration 2024: Comparative information on OECD and other advanced and emerging economies. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/2d5fba9c-en

5. Tax Administration Diagnostic Assessment Tool (TADAT). (2019). Field guide. TADAT Secretariat.

6. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. (2019). 2019-yil 30-dekabrdagi O‘RQ-599-son Qonun. https://lex.uz/acts/4674893

https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/